

KOPRIVNIČKA TVORNICA "DANICA" DO 1937. GODINE

I.

Danica je jedina tvornica umjetnog gnojiva u Hrvatskoj i Slavoniji u prvoj polovici dvadesetog stoljeća. Ona ukazuje da je za vrijeme trajanja Austro-Ugarske Monarhije itekako vođeno računa o poljoprivredi sjeverne Hrvatske i što boljem urodu kroz upotrebu umjetnog gnojiva. Prema tome se mora u mnogome korigirati tvrdnju o nerazvijenoj poljoprivredi sjeverne Hrvatske. Ona je bila u skladu s postojećim načelima obrade u Srednjoj Europi, i bila je usmjerena svojim viškovima prema velikim gradovima Austrije i Češke, a tek kroz uništenje veleposjeda putem agrarne reforme i osiromašenje seljaka poreznom i gospodarskom politikom dolazi do zaostajanja. U svemu tome tvornica umjetnog gnojiva "Danica" ima kroz svoju povijest znatan utjecaj.

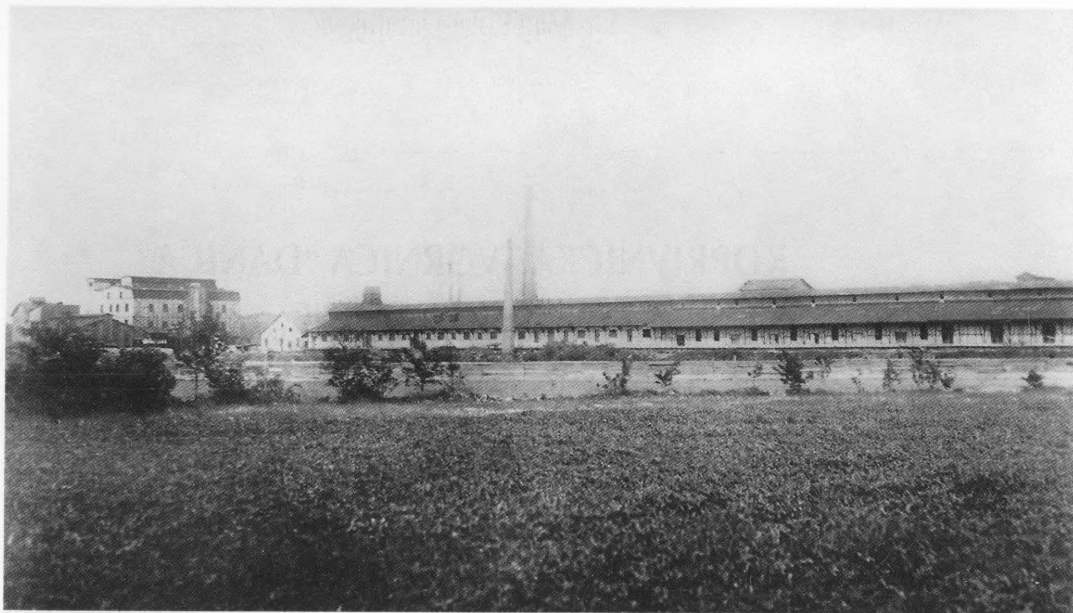
II.

Već 1889. u Slavonskom Lloyd u Osijeku se piše kako se na području Ugarske osnivaju tri tvornice umjetnog gnojiva te se izražava bojazan kako će to gnojivo biti preskupo. I doista 1890. osnovana je "Hungaria" d.d. za umjetno gnojivo s glavnicom od 4.000.000 kuna koje je imalo tvornicu u Budimpešti i u Szolni, a 1897. je i u Martinšćici kod Rijeke počela proizvoditi bakreni vitriol, zapravo galicu potrebnu za vinograde, nakon što je još 1883. proradila riječka rafinerija s godišnjim kapacitetom od 30.000 tona godišnje. Ova mađarska tvornica proizvodila je godišnje oko 7500 vagona superfosfata te se dosita radilo o krupnoj tvornici kojoj je teško bilo konkurirati, ali i koja je znatno zagađivala okoliš, pa i nije bila velika sreća imati tvornicu ovog karaktera. U Subotici je 1889. proradila tvornica gnojiva "Chlotilda", koja je imala glavnicu od 5.000.000 kruna (1). Ostalo je slobodno područje Hrvatske i Bosne, a to je bilo veliko tržište na kojem je trebala djelovati "Danica" d.d.

III.

Koprivnička tvornica nastala je kao dijete bosanskobrodske rafinerije, koja je osnovana 1892. godine od budimpeštanske Komercijalne banke. Ova bosanska rafinerija sastojala je iz tri kotla za destilaciju sirove nafte s ukupnim kapacitetom od 80-100 tona dnevno. Pored toga imala je i četiri stojeće retorte u kojima je mogla destilirati dnevno 10 tona benzina, 50 tona petroleja i 10 tona ložišnih ulja. Imala je i skladište koje je moglo čuvati 12.000 tona nafte i naftnih derivata.

Bosanskobrodska rafinerija bila je uspješno poduzeće, kako zbog svog položaja između Hrvatske i Bosne, tako i nakon 1918. kada se ova rafinerija našla dosita u središtu jugoslavenske države, i jedina na Savi, jer sisačka rafinerija osniva se tek 1927. godine. Brod na Savi je od 1879. imao spoj s Daljem, dakle

Tvornica "DANICA" u Koprivnici 1930.tih godina

sa Suboticom i Mađarskom pa je i vezanost ove tvornice s budimpeštanskim centrom bila brza i laka.(2). Brod na Savi bilo je mjesto oko kojeg se radi privrednih interesa sukobila ne samo Ugarska s Austrijom već i Slavonija s Hrvatskom. Brod je imao ulogu ulaznih vrata u Bosnu, tu je njegov ogromni značaj koji mu je donosio i dobro i zlo.

IV.

Tvornicu umjetnog gnojiva "Danicu" Prva bosansko-dioničarska tvornica za proizvodnju sode i amonijaka nije htjela izgraditi u početku u Koprivnici, već u Karlovcu ili Zagrebu. Dr. Josip Frank vođa čiste stranke prava i dr. Ivo Mallin, nositelj gospodarskog progresa hrvatske kroz unapređenje poljoprivrede, učinili su sve kako bi dobili dozvolu za gradnju i sklopili povoljni ugovor s gradom Zagrebom na čijem se prostoru tvornica trebala izgraditi.

No mnogima nije bilo u interesu razvitak Zagreba kao industrijskog centra, smatrajući kako Zagreb treba imati samo tranzitnu ulogu, trgovačku i bankarsku na putu za ulaz u bogate prostore Bosne i Balkana. Stoga je u Zagrebu organizirana prava haranga protiv izgradnje ove tvornice u Zagrebu. Uprava tvornice je u listu "Hrvatska" objavila u kolovozu 1906. članak kojim brani svoju odluku i dobijenu dozvolu o podizanju tvornice u Zagrebu (3)

" 1. Naše društvo zauzima ne samo u industrijskim krugovima naše monarhije, već i u onima inozemstva časno mjesto, da mu se ravnateljstvo sastoji od osoba visokih financijskih krugova Beča i Budimpešte i da je generalni ravnatelj "Danice" u Hrvatskoj rođen i u Hrvatskoj mnogo godina živio; 2. Da će u Zagrebu zasnovana tvornica biti uređena po najnovnijih tečevinama na tehničkom polju, a po našem tehničkom ravnatelju g. Kalnovskom, koji slavi na polju kemijske industrije kao kapacitet i da je konačno po izjavi ovdašnjih i inozemskih stručnjaka isključena svaka bojazan, da bi to poduzeće u zdravstvenom ili ma kojem pogledu okolici nauditi moglo. A povrh toga jamči "Danica" sa čitavom svojom imovinom.; 3. Da postoje u najvećim gradovima naše monarhije i inozemstva tvornice sumporne kiseline i umjetnoga gnoja već više desetaka godina, a da razvitku dotičnih gradova nisu ni najmanje naudile. Ista vegetacija u

tvorničkim nasadima razvija se posve normalno i ne opaža se ni najmanje škodljivi upliv tvornice na te nasade, koji se nalaze oko samo tvornice. Tako smo se riješili, da za naše činovnike i radnike podignemo kućice na način ljetnikovaca sa nasadima, što za cijelo ne bismo učinili, kad bismo i najmanje posumnjali, da će ovi nasadi, namijenjeni zdravlju našeg personala, štetovati ili čak propasti.; 4. Nakanili smo našu tvornicu, koja će biti odmah u početku u većem stilu osnovana, proširiti i učiniti ishodištem za osnutak velike tvornice, koja će producirati znatne kemičke proizvode. To sukcesivno izgrađivanje svakako će zagrebačkoj industriji pribaviti za čitav niz godina znatne dobitke, ne gledajući na to, da su ovakova poduzeća za pučanstvo od direktne i indirektno korisiti.; 5. Konačno nastojimo već sada, da sve narudžbe naše tvornice, u koliko je to moguće, pribavimo zagrebačkim industrijalcima, pa ćemo prema obećanju, što smo ga dali vis(okoj) zem(aljskoj) vladi, hrvatski element u prvom redu zaposliti“.

Međutim nahuškano, a možda i stvarno zabrinuto građanstvo Zagreba jednostavno ne priznaje argumente tvornice i donosi svoje dokaze protiv izgradnje tvornice te vrste na potezu od živodernice prema Vlaškoj ulici. Građani kažu kako su i stručnjaci izjavili da će se miris tvornice osjećati kilometar do dva i tumače kako je gradsko poglavarstvo obećalo financijerima ove tvornice: 400.000 kruna, otpis nameta na 15 godina, dovođenje ceste, vode i rasvjete do tvornice, a sve to bez koristi za grad, jer će tvornica zapošljavati samo 15-20 radnika. Nepoznati autor u "Hrvatskoj" (4) piše kako se iza ovoga posla krije samo Ivo pl. Mallin, koji ima u blizini zemljište koje misli po viskoj cijeni prodati tvornici, te pravni savjetnik "Danice" dr. Josip Frank. Protiv izgradnje ove tvornice bili su i Prvostolni kaptol u Zagrebu te prebendarski zbor župne crkve i nadarbine župe sv. Petra. Mislili su kako bi izgradnja Danice na predviđenoj lokaciji u Zagrebu bio "smrtni udarac procvatu cijeloga ovog kraja", te predlaže da se tvornica gradi na Žitnjaku na Savi, dakle na samom rubu nove granice grada, jer je Žitnjak te 1900. pripojen Zagrebu, a odvojen od kotara Dugo Selo.

Ovako žestoki napadi doveli su konzorcij za gradnju "Danice" u veliku nepriliku. Napadi su pojačani time jer se kritizira kako je na zapadu grad ograničen izgradnjom velikih vojarni, a sada bi opet na istoku Danica trebala presjeći grad, kao da nije dosta što je državni kolodvor već podijelio grad na sjeverni i južni dio, a ovim se planom grad cijepa i po vertikali; na istočni industrijski i zapadni trgovački te stambeni dio (5).

Problem se još više zakomplicirao kada je i vlada obećala dati za izgradnju ove tvornice 50.000 kruna te građani kritiziraju kako Hrvatsko slavonsko gospodarsko društvo dobiva godišnju subvenciju od samo 8.000 kruna, iako je njegovo djelovanje izuzetno važno za gospodarstvo sjeverne Hrvatske. (6) Odluka Gradskog poglavarstva za izdavanje dozvole za gradnju 25. kolovoza 1906. dovela je to "utoka" zagrebačkog građanstva na Zemaljsku vladu, gdje se napada dr. Ivo Mallin kao vlasnik posjeda u blizini, a dr. Bošnjaković, kao pristrani ekspert. Izlazi se i s novim argumentima ukazivanjem kako je Gradsko poglavarstvo tako olako dalo dozvolu za kožaru u Novoj Vesi pa je se ni do danas ne može riješiti, a ukazuje i na to da će se možda jednom u Zagrebu graditi i riječna luka, pa bi u tom slučaju i gradnjom na Žitnjaku bilo velikih poteškoća da se taj teren oslobodi. U utoku se ukazuje kako je vodstvo "Danice" pokušalo pridobiti uredništvo "Hrvatske" da više ne napada namjeru da se tvornica podigne u Zagrebu, a traže žestoko i uporno da zemaljska vlada ukine odluku gradske općine, jer će si time steći: "za budući procvat grada neprocijenjivih zasluga, jer će odkloniti od njega jedno veliko ulogu, koje bi, da ostane, njegovom procvatu zadalo silni udarac". (7) Na ovom utoku potpisalo se cijelo stanovništvo Vlaške ulice i susjednih tada još nedefiniranih i neimenovanih ulica. Na ovu žalbu nije dugo bilo odgovora. Protivnici podizanja Danice su razvili silnu propagandu. Tako su na mišljenje prof. dr. Heinna i dr. Šandora da tvornica sumporne kiseline nije štetna ako se dobro vodi, naveli primjer jedne tvornice u okolici Emsa gdje je sve drveće propalo, pa je to iz "Obzora" prenijela i "Hrvatska", što ukazuje kako je akcija protiv židovskog kapitala povezala pravaše i pristaše Hrvatsko-srpske koalicije. (8) Nahuškani građani Zagreba masovno su došli na javnu prosvjednu skupštinu 30. rujna u pivovaru u Draškovićevoj ulici, koju je sazvao

pravnik Hinko Sirovatka, (koji se tek vratio iz Amerike). Tu se tražila krivična odgovornost zagrebačkog poglavarstva koje je potpisalo ugovor s Danicom prodavši 70.000 m.kv. zemljišta za 140.000 kruna obvezavši se i na izvođenje željezničke pruge do tog prostora, (što je zapravo začetak istočnog, ranžirnog zagrebačkog kolodvora). Grad je obećao i 20-godišnji oprost od nameta i 109.000 kruna u novcu. Izgrađena je rezolucija u kojoj su bili Račić, Sirovatka, Mile Maravić, Cvetko, Pogorelec, Matasović, Vitomir Korač, Orešković, Gvozdanović i župnik crkve Sv. Petra iz Vlaške ulice, Mato Ilijašević koji je također više godina služio u Slavoniji. Oni su svi gledali u "Danici" samo eksponenta židovskog i mađarskog kapitala, ne videći da je "Danica" nosila i nešto dobro, što se najbolje pokazalo u slučaju Koprivnice, koja je propadala kada je tvornice nestalo. (9) Ujedinjena Hrvatsko-srpska koalicija je našla zagovornika za zabranu u odjelnom predsjedniku Zemaljske vlade dr. Vladimiru Nikoliću Podrinskom (Zagreb, 8.VI.1853.-), koji je potihom radio na rušenju Monarhije zlažući se za stvaranje države na potezu Slavonija - Srbija, pa je i vidio Hrvatsku kao dio velike Srbije kojoj je Dunav okosnica trgovine i bogatstva, a nije loše spomenuti kako se srpski radikalni list "Srbobran" štampao u tiskari na njegovom zemljištu. U listopadu se govorilo o novoj lokaciji "Danice" na Žitnjaku, ali je ponovno pružen otpor opozicije, jer "što nije za Zagreb nije ni za Žitnjak", pa se i ovaj prostor počeo industrijalizirati tek u vremenu načelnikovanja inž. Vjekoslava Heinzela 1920.-1928. godine. Afera oko "Danice" postala je tako ozbiljna da je nekoliko gradskih zastupnika položilo svoj zastupnički mandat prouzrokujući pravu krizu u poslovanju gradskog zastupništva Zagreba. (10) I konačno opozicija je objavila u listopadu 1906. tko stoji iza osnivanja "Danice" izvikavši podatke iz zagrebačkog trgovačkog registra pod provokativnim naslovom "Koga Zagreb podupire kad podupire "Danicu" ? (11) Dakako to je bila minirajuća bomba u vremenu kada su Hrvati bili provijedeni dominacijom mađarskog jezika na željeznicama u Hrvatskoj i kada je uopće nezadovoljstvo Hrvatsko-ugarskom nagodbom poprimalo sve neprijateljske oblike. Navedeni su kao osnivači barun Petar Herzog de Csete iz Pešte s 2.000 dionica Moritz Leopold de Csete iz Pešte sa 1.000 dionica, dr. Maks Landau iz Beča sa 3.750 dionica, Leopold Landauer iz Pešte sa 3.500 dionica, Philip Weiss iz Pešte sa 2.000 dionica, dr. Nikola Zuts iz Pešte sa 250 dionica i Josef Frank s 1.000 dionica za što je trebalo platiti 20.000 kruna). Do usijanja je stanje dovedeno kada je Frank izjavio kako je u gotovini uplaćeno samo 900.000 kruna, dakle 30 % glavnice, a za ostatak je jamčila peštanska Komunalna banka, te da on i nije dioničar, već zastupa kapital pojedinca koji su mu dali da nabavi potrebne dionice. (12) Građani Zagreba su pitali: pa zašto stranci grade ovu tvornicu u Zagrebu kada nemaju osigurani kapital i zašto ju žele izgraditi baš u Zagrebu ?

V.

Sukobljeni s ovako jakim otporom hrvatsko-srpske koalicije Josip Frank napušta ideju da se tvornica izgradi u Zagrebu i traži novu lokaciju. On izlaže problem "Danice" na skupštini Čiste stranke prava u Križevcima 14. listopada 1906. na kojoj je bio i dr. Mile Starčević, dr. Rudolf Horvat i dr. Ivan Peršić, te je iznio svoje mišljenje kako je "Danica" poduzeće stranog kapitala, ali ona ima za krajni cilj razvoj domaće industrije, jer ako 10 % proizvedenog kapitala i ode u inozemstvo (Mađarsku), još će uvijek 90 % ostati u Hrvatskoj kroz plaćanje sirovina, plaćanje radnika i namještenika, tantijeme članovima upravnog odbora koji žive u Hrvatskoj itd. Tom je prilikom Frank objasnio kako je on u vrijeme potpisivanja zastupao Jamesa Landaua, koji se u tom vremenu nalazio u Lodzu. (13) Tom je prilikom prvi puta predloženo da se tvornica "Danica" gradi u Koprivnici ili u Osijeku, a budući da je par dana nakon toga objavljeno rješenje vladine komisije o zabrani gradnje kemijske tvornice Danica u Zagrebu hitno se tražilo drugo mjesto, pa je tada pravaški, tj. prohrvatski jako orijentirana Koprivnica zbog svog prometnog položaja odnijela u tom nadmetanju pobjedu. (14)

Pitanje "Danice" je poprilično uzburkalo ne samo gospodarske već i političke krugove u Hrvatskoj, i Josip Frank je u tim zbivanjima politički dosta izgubio, jer su ga njegovi protivnici prikazivali gotovo isključivo kao slugu stranog kapitala, koji želi u Hrvatskoj graditi prljavu i nezdravu industriju. O tome je

pisao i Stjepan Radić posvetivši u virovskim Hrvatskim novinama, koje su tada bile glasilo Radićevske stranke, čitav članak tom pitanju. (15)

Posljedice su međutim bile velike i značajne. Pod pritiskom hrvatskih delegata u zajedničkom budimpeštanskom ugarsko-hrvatskom saboru došlo je do važnih promjena u Zakonu o promicanju industrije, pa je i hrvatsko područje dobilo pravo na industrijski razvoj, osobito ako se radilo o osnivanju tvornice koje su u interesu narodnog gospodarstva te su onda koncentracijom domaćeg kapitala počeli nicati brojni mlinovi, pilane i druge tvornice i na tom industrijskim zanemarenom području.

Zalaganjem koprivničkih Židova koji su vidjeli i za sebe korist osnivanja velike tvornice, (jer će radnici biti i potrošači industrijske robe), ali i zbog lokacije Koprivnice na sjecištu već planiranih pruga Virovitica - Varaždin, te smještaja na glavnoj pruzi Zagreb - Budimpešta, računajući da će odatle biti lagano umjetno gnojivo plasirati u južnu Mađarsku, dakle u dolinu Drave s obje strane rijeke, izbor je pao na Koprivnicu, čija je gradska uprava prihvatila izgradnju Danice kao korisnu za sebe, uvjetujući dakako da se ista ne gradi u gradu, već tri kilometra od grada kako bi se izbjegle štetne posljedice na zdravlje stanovništva. Računalo se i s vjetrovima koji će rastjerati zagađeni zrak. (16)

Ugovor između "Danice" d.d. i Gradskog magistrata sklopljen je 23. listopada 1906. i proširen 24. veljače 1907. Grad je dao zemljište, potrebnu ciglu i crijep iz svoje ciglane, te oprost od lokalnih prireza kroz dvadeset godina, a uprave tvornice se obvezala na izgradnju dvanaest objekata na 12.000 četvornih metara, izgradnju željezničke pruge do tvornice te upošljavanje 200 domaćih radnika.

Već 1908. isporučene su iz novosagrađene tvornice prve količine superfosfata, a 1910. počela se proizvoditi i sumporna kiselina. (17)

Osnivanje nove tvornice u Koprivnici bio je svakako rizičan posao, pogotovo što je dionička glavnica koprivničke "Danice" iznosila svega 3.000.000 kruna. No osnivači ove tvornice računali su na zгодan položaj na glavnoj pruzi koja je iz Budimpešte vodila sve do mora, prolazeći kroz Zagreb, odakle su se granale pruge na sve strane. Pored toga ona preko rafinerije u Bosanskom Brodu ima veze s Bosnom, čije je tržište bilo potpuno nepokriveno. Jedna dionica "Danice" ima vrijednost od 200 kruna i to je bila privlačna cijena jer su tu svotu srednji slojevi mogli uplatiti. (18) No dividende za prve dvije godine nisu dijeljene. Tek 1911. davalo se po dionici 10 kruna, od 1912-1914. 15 kruna, 1915 20 kruna, 1916. 30 kruna, a 1917. 35 kruna. No dakako to su ratne krune koje nisu imale veliku vrijednost.

U ožujku 1911. došlo je u bosansko-brodskoj "Danici" do velikog požara. (19) Paljenje tvornice, a i istovremeni požari u osječkim mlinovima mogli bi imati neke veze s rušenjem režima bana Nikole Tomašića, a i smrću Josipa Franka. Bila je to bez sumnje tiha opomena Židova da više ne vode separatističku hrvatsku politiku i da se klone pomaganja čisteći stranku prava Josipa Franka, ako žele uspješno poslovati na ovim prostorima gdje je hrvatsko-srpska koalicija bila sve snažnija i gdje se stvorila snažna liga Hrvata i Srba u Hrvatskoj protiv mađarskog i austrijskog kapitala. Tvornica je međutim bila osigurana te je čak rafinerija proširena izgradnjom destilacije pod vakuumom, izgradnjom nove kotlovnice i predgrijačem za sirovu naftu.

Činilo se pred Prvi svjetski rat da je kemijska tvornica "Danica" potrebna za razvoj industrije koja je počela nicati diljem Hrvatske prikupljanjem osnivačkog kapitala preko dionica. Od 1910. proizvodilo se godišnje u "Danici" 6.000 vagona umjetnog gnojiva, i odlukom glavne skupštine od 15. lipnja 1912. dionička glavnica povišena je na 4.000.000 kruna, što smo govorili o uspješnom poslovanju.

U 1915. odlučeno je proizvodnju proširiti proizvodnjom modre galice i solne kiseline. Međutim zbog nedostatka bakrene supstance proizvodnja modre galice je ubrzo zapala u krizu.

Odlukom glavne skupštine od 27. ožujka 1917. povučena je u glavnicu rezerva, pa je dioničarima podijeljeno 10.000 darovnih akcija u omjeru 2 : 1, što znači kako je ojačan kapital dioničara. Osaženi kapital omogućio je kupnju rafinerije petroleja u Turocszentmartonu, a kako bi se društvo učinilo neovisno u nabavi sirovina kupilo je i neka polja u Galiciji, čime se osamostalilo od petrolejskog d.d. "Uniona", s kojim je bio u poslovnoj vezi od 1906.-te godine, a 1917. "Danica" je postala većinski vlasnik i Tvornice

kemijskih produkata u Rijeci, dakle glasovite, stare riječke rafinerije.

U ravnateljskom vijeću bili su sve do početka rata dr. Herceg od Csette (dr. Peter i Mortiz), dva Landaua (dr. Maks i James), dva Landauera (dr. Bela i drl Leoold), te iz Hrvatske Adolf Schwarz (Daničić) i Filip Weiss. Josipa Franka više nema, jer je isti već 1909. umro. Ova lica su i posjednici dionica ili bar njihovi nositelji na glavnim skupštinama.

VI.

Osnivanje "Danice" je usko vezano uz njegovog osnivača Adolfa Daničića (Schwarza). Adolf je rođen u Križevcima 17. veljače 1861., a umro je u Zagrebu 7. prosinca 1929. Otac mu je bio liječnik u Zagrebu, a Adolf Schwarz je trgovačku akademiju završio u Grazu, a zatim je radio u Gradskoj štedionici u Križevcima i u Ugarskoj općoj kreditnoj banci u Bidimpešti, da bi 1904. bio imenovan komercijalnim ravnateljem prave balkanske rafinerije u Bosanskom Brodu, koje je proradila još 1893. na poticaj Bosanske zemaljske vlade u Sarajevu. (20) U 1900. "Danica", koja je do tada bila sastavni dio tvornice sode u Lukavcu, postaje samostalno društvo i preseljava sjedište u Budimpeštu, a uskoro zatim Daničić postaje glavni dioničar, dakle mogli bismo gotovo reći većinski vlasnik Rafinerije u Bosanskom Brodu. Djelovanje "Danice" kao proizvođača umjetnog gnojiva za poljoprivredu sjeverne Hrvatske bilo je povoljno, makar su kupci rijetko bili sitni seljaci. Proizvode "Danice" ipak su kupovali veleposjedi i bogatiji seljaci, pa se to odmah osjetilo i u urodu utoliko više što je 1912. otvorena i pruga Koprivnica - Virovitica, a Gutmanovom prugom moglo se dalje i do Osijeka. Schwarz je za vrijeme Prvog svjetskog rata pripadao među gospodarsku elitu srednje Europe. Imao je stan u Budimpešti, jer je bio generalni direktor Danice d.d. za kemijsku industriju, čija je centrala bila u Budimpešti, a bio je i predsjednik Tvornice kemijskih proizvoda u Rijeci, te član ravnateljstva Ujedinjene ugarske mineralne rafinerije d.d. Budmipešta, i član ravnateljstva kartela za umjetno gnojivo austro-ugarskih fosfata u Budimpešti. (21) U Daničićevim rukama koncentrirala se uoči Prvog svjetskog rata čitava prerada mineralnih ulja i petroleja u zapadnom dijelu Ugarske u Hrvatskoj.

U koprivničkoj Danici se 1915. počela proizvoditi koncentrirana sumporna kiselina, a čitava proizvodnja prodavana državnom eraru, ali je taj dio tvornice 1922. zahvatio požar, pa je proizvodnja kiseline na svu sreću obnovljena samo u manjem obimu.

VII.

Poslije Prvog svjetskog rata "Danica" se našla u nepremostivim poteškoćama zbog gotovo potpuno paraliziranog željezničkog prometa, te različitih poteškoća koje joj je činila centralna vlast koja je željela svu industriju centralizirati u okolici Beograda, služeći se različitim razlozima da preseli kemijsku i željeznu industriju, te industriju eksploziva na svoje područje zbog kontrole, a i vrijednosti. Ponajviše se ukazivao na opasnost smještaja i rada tvornica u gradovima uz dravsku granicu, te ove tvornice nisu mogle dobiti nikakove kredite i poslovale su s velikim poteškoćama, pa se to i odrazilo na njihovom propadanju i opadanju broja već do sredine međuratnog razdoblja. Međutim ovo propadanje nije išlo bez borbe, a naročito na to nije htjela pristati uprava "Danice" u kojoj je bio koncentrirani najjači kapital hrvatsko-mađarskih Židova: Aleksandrovih, Schwarzovih i drugih.

"Danica" se odmah našla na udaru novih jugoslavenskih vlasti te je stavljena pod sekvestar s komesarom, odnosno s upravom od tri člana. Koprivnička tvornica umjetnih gnojiva "Danica" imala je i posebnih poteškoća s nabavom fosfata, jer je dobivala sirovine iz Tunisa preko sušačke luke zbog talijanske okupacije, a onda i zbog ugovora u Rapallu iz kraja 1920., nailazila na gotovo nepremostive zapreke. Trebalo je nešto učiniti, a učinjeno je to uz pomoć više banaka koje su imale sjedište u Zagrebu, koji je bio financijski centar nove države, i one su stoga činile velike usluge polusušenju Srbiji i Beogradu u tim prvim poslijeratnim mjesecima (Hrvatsko-slavonska zemaljska hipitekarna banka, Hrvatska eskomptna banka, Srpska banka). Nije to učinjeno odjednom, nesigurna budućnost "Danice", koja je smatrana ne samo "židovskim" već i "mađarskim" poduzećem, osjetila se u padu dionica, te je za 1918. i 1919. plaćena dividenda od samo 18 kruna, a tek 1920. godine, kada je spomenuti sindikat novčanih banaka proveo nacionalizaciju tvornice, dionice "Danice" su na budimpeštanskoj burzi poskočile na 5750 kruna za

dionicu od 340 kruna, a dividende su iznosile 70 kruna. Nakon toga pokazalo se kako nacionalizacija baš i nije donijela "Danici" dobro poslovanje, pa 1921. dividende iznose 30 kruna, 1922. godine 32, 1923. 8 dinara, 1924. 3 dinara, 1925. 4 dinara, 1926. 6 dinara i 1927. kada je pogon u Slavanskom Brodu prodan Standard Oilu 10 dinara. (22)

Zaključkom glavne skupštine od 25. siječnja 1920. kapital "Danice" je povišen na 12,000.000 kruna, a nove akcije su dane sindikatu novčanih institucija, koji ih je prodavao na Zagrebačkoj, beogradskoj i na budimpeštanskoj burzi. Velika je prometna vrijednost ove tvornice jer je ukupna svota bilance 1919. iznosila 48,856.982 kruna, a 1920., zbog inflacije i obevređivanja kruna na četvrtinu njene vrijednosti ukupni okret iznosi, 114,212.913 kruna. Pri tome su 1919. 1920. strojevi i u "Danici" u Koprivnici, a i oni u rafineriji u Bosanskom Brodu procijenjeni na 4,556.861 kruna i bilo je malo tvornica koje su imale tako skupo postrojenje. Vrlo veliku vrijednost imale su i nekretnine, a i centralni ured u Budimpešti procijenjen je na 1,634.016 kruna 1919., dok je zgrada u Zagrebu na Mažuranićevom trgu 4 imala također milijunsku vrijednost.

Iako je čisti dohodak 1919. iznosio 2,432.850 kruna, a 1920. 12,618.127 kruna neki podaci su ukazivali da poduzeće pada u krizu. Zalihe robe su 1919. procijenjene na 1,075.088 kruna, a 1920. već iznose 18,633.280 kruna, što je upućivalo da hitno treba nešto poduzeti da se roba proda te se proširi tržište. Međutim zauzimanje veleposjedničke zemlje od agrarnih interesenata tijekom agrarne reforme isključilo je veleposjednike i plemstvo kao konzumente umjetnog gnojiva, a gotovo nepremostiva granica između nove jugoslavenske države i Mađarske i nakon ugušenja boljševičke revolucije Bele Khuna u kolovozu 1919. godine isključila je mađarske potprošače s one strane Drave od konzumacije umjetnog gnojiva koje se proizvodilo u Kraljevini SHS.

VIII.

Sve je ukazivalo na velike promjene utoliko što se u Zagrebu sastala 20. kolovoza 1920. konstituirajuća skupština prvog jugoslavenskog društva za kemijsku industriju "Zorka", koja je upisala dioničarski kapital od 15,000.000 kruna, a koje je odlučila preuzeti veliku tvornicu "Chlotilde" u Subotici, ali kojoj je krajnji cilj bio preuzeti "Danicu", razbiti ovu najjaču industrijsku grupu u Hrvatskoj i središte obiju tvornica preseliti u blizinu Beograda (Šabac). Na čelu ovog poduzeća stao je dr. Franjo Poljak, generalni ravnatelj Hrvatsko-slavonskog društva u Zagrebu, ali u tom vremenu i ministar za agrarnu reformu, dakle onaj koji je bio zagovornik najradikalnije agrarne reforme i koji je i upropastio Hrvatsko-slavonsko gospodarsko društvo tražeći da ono financira brojne srpske seljačke zadruge koje nisu vraćale kredite. Namjera "Zorke" je vidljiva i iz sastava ravnateljstva. tu je bio dr. Vladimir Arko, koji je činio sve da se dodvori Beogradu, Kosta Dragutin Riznić, predsjednik Trgovačke komore Beograd, dr. Rudolf Rodanić, zagrebački odvjetnik i podpredsjednik Narodne banke d.d., dr. Ivan Tavčer, načelnik Ljubljane, te Josip Herz, generalni ravnatelj "Chlotilde" iz Budimpešte, ali i nekoliko osoba koje očito nisu shvatile kako je "Zorka" u Zagrebu stvorena samo zato da uništi "Danicu". Tako je tu bilo više predstavnika Wiener Bankvereina (barun Viktor Lippe, Bernhard pl. Popper Artberg, Hugo Weinberger, Jakob Neurath i dr.), dakle predstavnika austrijskog kapitala, koji su ulaganjem u "Zorku" mislili spasiti austrijski kapital od velike inflacije koja je u tom vremenu nagrizala austrijsku privredu. (23)

U studenom 1921. "Zorka" je provela fuziju s tvornicom rafinerijom žeste u Osijeku, a dionička glavnica je povišena na 23,000.000 kruna. Utjecajni ljudi "Zorke" našli su podršku i u slavanskim privrednicima, pa se na primjer polovicom 1923. u ravnateljstvo "Zorke" upisuje i dr. Ivan Hribar, jedan od vođa Slavanskog narodnog vijeća. Sve do 1925. austrijski kapital jača "Zorku", koja postaje najjače poduzeće za kemijske proizvode na nekada Austro-Ugarskoj monarhiji pripadajućem području. Poslije 1925. jača srpski, francuski i češki kapital u "Zorki", koja stalno radi na štetu "Danice" i koja 12. svibnja 1937. kada je zaključena likvidacija "Danice" premješta svoje središte u Beograd, jer je postigla svoj cilj.

IX.

Tijekom 1920. dolazi pod utjecajem svih tih novonastalih situacija od velikih promjena i u radu "Danice", koja iako nacionalizirana uz pomoć već spomenutog bankarskog konzorcija ipak i dalje ima velikih poteškoća u radu jer je riječka luka zbog talijanske okupacije zatvorena za hrvatsko gospodarstvo, a ništa nije bolje ni s Dunavom, koji je tek 1921. ponovno otvoren svima za promet. Prema nekim indicijama čini se kako je upravo u tom vremenu "Danica" d.d. postigla zenit svog poslovanja, bila je snažno i veliko poduzeće s dobrim finacijskim vezama u Sloveniji, Austriji i Mađarskoj, te se činilo da joj je budućnost osigurana.

"Danica" nije bila nejaka ni po ljudima koji su ju vodili ni po kapitalu, ali mirovni ugovori su podijelili i njena poduzeća, pa se riječka kemijska tvornica našla izvan Kraljevstva SHS, i ova se rafinerija osamostaljuje kao "Stabilimento Prodotti Chumucu", a tvornica u Deutsch-Wagramu nastavlja djelovati kao "Osterreichisch Kunstdunger - und Schwefelsaure und Chimische Fabrik A.G. Wien". S obzirom na "Zorku" koja nastoji rastrojiti postojeće pogone trebalo je diplomatski na neki način primiriti Zorku, pa "Danica" zajedno s istom vrši prodaju preko kartela "Fosfat d.d.", podijelivši jugoslavensko tržište, ali svake godine sve više na štetu koprivničke "Danice".

Iz izvještaja za 1921. ona već ima posve izmijenjenu strukturu uprave. Statut od 14. lipnja 1921. unosi neke novine, kao što je trajanja društva na 50 godina, tj. do 1971. godine, pa je prema tome ako se uzme u obzir rad "Fosfata" imala karakteristike kartela. Statutom je bilo određeno da dividende moraju biti 5% bez obzira na zaradu tvornice, a tantijeme najmanje 5.000 kruna po članu, obvezujući onda te privrednike u ravnateljstvu da se i založe kako bi tvornica poslovala s pozitivnim rezultatom. Od 1921.-1927. skupštine se sazivaju preko Narodnih novina u Zagrebu. U upravi je predsjednik Samul D. Alexander, predsjednik Saveza industrijalaca Hrvatske i Slavonije, vodeće lice hrvatske pivarske i uljne industrije. Podpredsjednik je Mika Dragičević. Zamjenik predsjednika i generalni direktor bio je Adolf Schwarz, a članovi bu bili: dr. Stanko Švergulja, direktor Hrvatske eskomptne banke (osn. 1868.), Makso Antić glavni ravnatelj Hrvatsko slavonske zemaljske hipotekarne banke (osn. 1892.), Gjorgije Velisavljević glavni ravnatelj Srpske banke Zagreb (osn. 1895.), dr. Emil Stein, Ilija Ivanišević, dr. Franz Chorin. U nadzornom odboru bili su: Lazar Lagjević, Alois Tykač, Geza Stux, Marko Bauer, Teodor Grunfeld, Vatroslav Fugas. Pravni zastupnici bili su: dr. Milan Marković i karel Waigner. Komercijalni ravnatelj "Danice" bio je dr. Franz Dure u Koprivnici, ravnatelj inž. Edo Treuschtz u Rijeci i Soma Messinger u Beču, a Edo Vinski bio je prokurist.

Zaključkom glavne skupštine od 14. lipnja 1921. kapital je povišen na 48.000.000 kruna i to izdanjem 60.000 novih dionica, koje su do kraja srpnja 1921. ponuđene starim dioničarima u odnosu 1:1 po 320 kruna. Budući kako nije bilo odaziva na ovu ponudu, povučeno je 24.000.000 kruna iz rezerve pa je ta svota ubačena u dioničku glavnica i do 31. listopada na jednu staru dionicu uz nadoplatu od 20 kruna podijeljeno starim dioničarima jedna nova dionica. No 60.000 dionica ponuđeno je tržištu te su na taj način privučeni mali kapitali sjeverne Hrvatske i to preko Strohmanna, južne Mađarske i Austrije, gdje su u tom vremenu privredne prilike bile lošije nego u Hrvatskoj.

Poduzeće se pokušava i proširiti. U 1921. u "Danici" je instalirano odjeljenje za sušenje kukuruza, te odjeljenje za izradu željeznooksidnih boja, te tvornica kisika, a izrađivao se i kolomaz, glauberova sol, kristalna soda. Neki od ovih artikala se u Koprivnici samo prepakiravao, jer je do carinske uredbe 1925. uvoz industrijskih roba u Hrvatsku bio dosta liberalan i nije trebalo platiti veliku carinu. Međutim na neki neobjašnjiv način 1922. tvornica sumporne kiseline je zahvaćena požarom, s time da nikada više nije obnovljena u prijašnjem obimu, što je za Koprivnicu bilo i dobro s razlogom zaštite okoliša, no povjerenje ulagača iz Austrije je smanjeno u budućnost ove tvornice i kapital iz Austrije smanjuje svoj dotok, iako je 1931. "Danica" još imala svoje prostorije u Beču u Augustinerstrasse 8.

U 1922. otvorena je na "Danici" i "Prva jugoslavenska tvornica šarafa d.d.", kako bi se iskoristio veliki tvornički kompleks jer se smatralo kako će se u novoj jugoslavenskoj državi mnogo raditi, pa da će biti potrebno dosta tih izrađevina.

Zamjenom krunu u dinar u omjeru 4:1 dionička glavica iznosi nominalno od 1922. godine 12,000.000 dinara, da bi onda 15. veljače 1923. bila povišena na 18,000.000 dinara, a 1928. je formirana umjetna glavica, koja je uglavnom trošena na plaćanje dividendi. Vrijednosnih papira bilo je u iznosu od 9,706.715 kruna. Njezine tvornice u Brodu i Koprivnici imale su vrijednost zgrada i zemljišta od 2,374.608 kruna, strojevi su procijenjeni na 4,556.860 kruna, nekretnine u Zagrebu i Budimpešti 2,304.015 kruna, a pruga je imala vrijednost od 567.508 kruna.

No tvornica već ima problema jer dužnici duguju 111,533.798 kruna, na zalihama se nalazi robe u vrijednosti od 26,724.502 kruna, a vjerovnici su uložili kapital od 60,107.160 kruna. (24)

Ništa nije koristilo što je Adolf Schwarz 1922. promjenio svoje ime u Adolf Daničić, uzevši prezime čovjeka koji je radio na unifikaciji jezika. Ime je Adolfa Daničića uvijek, ipak odavalo. On je morao snabdjevati naftnim proizvodima i Beograd i Novi Sad, do vremena kad su se ova područja industrijski osamostalila, a plaćanja su bila sve neredovitija.

Da su zagrebački i koprivničko-križevački Židovi osjećali opasnost od ovih promjena ukazuje kako je već 8. rujna 1921. došlo u Zagreb i do osnivanja Anglo-jugoslavenskog petrolejskog dioničkog društva (kasnije Schell), koji već 1924. igrađuje u Capragu skladište, a 1927. otvara i rafineriju, konkurentnu rafineriju u Bosanskom Brodu, jer je Beograd odbio dati dozvolu kako bi se ova rafinerija podigla na Čukarici na Savi.

Ključna godina za Danicu bila je 1925. godina. Izvoza umjetnog gnojiva u južnu Mađarsku nema, a kriza kredita pokazuje da je "Danica" ispala iz redova onih koje je država pomagala, a srpski lobi je znao da sada samo treba poraditi na tome da se najvredniji dio "Danice" prenese na njih. No isto tako ova grupa je znala kako je "Danica" još uvijek vrlo jaka, te je potražila podršku Standard Oila, američkog konzerna osnovanog 1870., koji je već 1879. kontrolirao 95 % proizvodnje nafte u Sjedinjenim Američkim Državama, zadržavši sa Shellom do danas vodeće mjesto u svijetu u proizvodnji nafte. Vodstvo tvornice je znalo da se tako dalje više ne može. pa je 28. svibnja 1925. održana glavna skupština. Na toj skupštini Adolf Daničić, glavni upravitelj, zastupao je 4.000 komada dionica, predstavljajući vjerojatno mađarske investitore. Makso Antić, glavni ravnatelj Hrvatsko-slavonske zemaljske banke pokazao je također 4.000 dionica, a isto toliko su donijeli Samuel D. Aleksandar, predsjednik Saveza Velisavljevića iz zagrebačke Srpske banke. Da je zapravo vodeću ulogu imao srpski kapital pokazuje kako je Stevan Tubić iz Srpske banke pokazao 10.000 dionica u vlasništvu Srpske banke, pa je dakle dominaciju na skupštini imao srpski kapital, raspoložujući sa 14.000 komada dionica, što je i bilo presudno za donošenje odluke o likvidaciji ili smanjenju nekog proizvodnog odjela "Danice". Poslije opširne rasprave odlučeno je naime, izdvojiti rafineriju u Bosanskom Brodu s instalacijama u Beogradu, Mariboru, Novom Sadu i 150 cisterni odjeljeno od koprivničkog pogona, koji je zbog graničnog položaja kako se čini već tom prilikom osuđen na propast, samo se to glavni dioničari nisu usudili reći radništvu ni činovništvu koje je radilo u koprivničkoj tvornici, već je samo naređene krajana štednja za izdatke u koprivničkom pogonu.

Tako je stvorena nova "Danica d.d. za petrolejske proizvode" sa sjedištem u Zagrebu s novom dioničkom glavnicom od 6,000.000 dinara podijeljena na 60.000 donosnika po 100 dinara. Glavno uplatno mjesto bila je blagajna Hrvatsko-slavonske zemaljske hipotekarne banke na Zrinjvcu (danas Ministarstvo vanjskih poslova). Dionice se nisu prodavale na malo. Stara tvornica je uplatila 1,400.000 dinara, smatrajući da će u novoj afilijaciji imati vodeće mjesto. No to je zapravo bilo samo njeno osiromašenje. Hrvatska eskomptna banka, Hrvatsko-slavonska zemaljska hipotekarna banka i Srpska banka su uplatile svaka po milijun dinara. Pojedinci: S.D. Alexander, Makso Antić, Adolf Daničić i Gjorgije Velisavljević kupili su dionice za 400.000 dinara svaki, ali je normalno da je svaki bio sam strohman svoje grupacije, uglavnom industrijskog ili bankarskog kapitala. Srpski kapital je potpuno preuzeo vodstvo nad novom "Danicom", a Hrvatska eskomptna banka i Hrvatsko-slavonska zemaljska hipotekarna banka uskoro će se također udružiti u Jugoslavensku udruženu banku, napustivši i hrvatsko ime i zastupanje

hrvatskih interesa. Adolf Schwarz "alias" Adolf Daničić također je odustao od borbe, iako su Židovi i dalje imali veliku ulogu u naftnoj industriji, pa su Vinskijevi i Marići vodeće ličnosti jugoslavenske naftne industrije sve do drugog svjetskog rata. (25)

Novo društvo konstituirano je 15. lipnja 1925. Tako se posebno počela voditi "Danica" d.d. za petrolejske proizvode u Koprivnici. Ovu podjelu je preporučila i Trgovačko-obrtnička komora u Zagrebu, tj. podpredsjednik Šandor Tabačnik, koji je potpisao ovaj savjet, koji je onda odobrilo ministarstvo trgovine i industrije br. 2965. od 2. lipnja 1925. godine. (26)

X.

Očekivalo se kako će se ova organizacija povoljno odraziti na poslovanje oba pogona. Međutim, oba su podbacila i zaključni račun za 1926. iskazao je gubitak od 542.505 dinara. Vodstvo je bilo iznenađeno ovako nepovoljnim rezultatom, iako se to moglo očekivati zbog žestoke konkurencije mnogih američkih, engleskih i rumunjskih poduzeća, koja su dumpingom snižavala cijene naftnih proizvoda znatno ispod cijene koštanja, tako da rafinerija nije ostvarila niti najskromniji dobitak. (27) U međuvremenu je umro i podpredsjednik društva Mika Dragičević, a dr. Emil Stein je u listopadu 1926. istupio iz ravnateljstva. Zbog negativne bilance na glavnoj skupštini 15. ožujka 1927. čitavo je ravnateljstvo istupilo iz ravnateljstva.

U suštini čitava 1926. bila je označena najvećom štednjom, pa se to ispoljilo prilikom dolaska češkoslovačkih parlamentaraca 8. listopada 1926. kada se pokazalo kako je jedini auto "Danice" bio u kvaru. (28)

Grozničavo su se tražila rješenja i izvanredna glavna skupština održana je 21. rujna 1927. u zagrebačkoj društvenoj zgradi u Kumičićevoj ulici 5. nakon što je 18. ožujka 1927. izvršena predaja čitavog poslovanja "Danice" d.d. za petroleumske proizvode Aechibaldu Walkeru kao punomoćniku Standard Oil Company. Predaju Bosansko brodske rafinerije izvršio je Adolf Daničić i to tako da su predani spisi o osnutku društva "Danica", te svi originalni zapisnici o sjednicama ravnateljstva i glavnih skupština zajedno sa svim zaključnim računima, a Daničić je obavijestio činovnike "Danice" da od sada moraju slušati Arhubalda Waltera kao svog pretpostavljenog. (29) Ova predaja rafinerije na upravu Standard Oilu trebala je povratiti povjerenje povjerilaca u "Danicu", pa je uvećana dionička glavnica na 24.000.000 dinara sa željom da se tako spasi barem koprivnički pogon u koji su ušla nova sredstva, smatrajući da srpski lobi neće biti zainteresiran za ovu graničnu tvornicu onako kao što je zainteresiran za bosanskobrodsku rafineriju u srcu jugoslavenske države.

Nova glavnica uz novu valorizaciju nekretnina na kratko je povratila povjerenje dioničara u vodstvo "Danice" i budućnost koprivničkog pogona. Čini se kako je Adolf Daničić odlučio da održi koprivnički pogon, pogotovo stoga što su u kartelu "Fosfat" kojemu je on bio na čelu bili samo "Danica" i "Zorka", dok se hranička tvornica superfosfata nalazila izvan kartela. Međutim, koprivnička "Tvornica šarafa" nije bila u kartelu, pa ju je jugoslavenski kartel čavala i žičane robe prvu i uništio. No položaj koprivničke tvornice uz samu mađarsku granicu, te česte nevolje s nezadovoljnih 500 radnika kao da opovrgavaju njegovu nadu da će se poduzeće održati. To je i vrijeme kako Josip Broz pokušava organizirati koprivničke radnike protiv vodstva tvornice, te doživljava poraz ni ne znajući s kako jakim protivnikom se sukobljava. Poništenje izbora radničkih povjerenika gotovo je istovremeno; s vremenom "Danica" ostaje bez pola svoga pogona, tj. bez rafinerije u Bosanskom Brodu i kada vodstvo potpuno prelazi u ruke srpskih radikala, kojim je nezadovoljstvo radnika poslužilo kao adut da i koprivničku tvornicu treba likvidirati. Izjava osječčkog inspektora rada da poništava radnike povjerenike "što imenovani radnici nemaju ni pojma o radničkom zaštitnom zakonodavstvu, niti svojom inteligencijom mogu dati jamstvo, da će se u to moći uputiti" uvreda je kakovu gotovo nigdje ne nalazimo u povijesti radničkih sindikata monarhičke Jugoslavije. (30)

XI.

Prošla je još godina dana i godišnja skupština za 1928. održana je 29. ožujka, te su na toj skupštini izabrani novi članovi ravnateljstva, sve Beograđani i stranci. Izabrani su iz Beograda: Aleksandar Pavlović, dr. Milan Radosavljević, Djurdje Jelenić, dr. Velimir Bajkić, te iz Zagreba: Amerikanci Francis M. Smith i Alfred Bachrach, koji je izabran i za novog predsjednika društva umjesto već bolesnog i iznerviranog Adolfa Daničića koji se ograničio na poslovanje s "Fosfatom". Ovi novi članovi ravnateljstva sastali su se 2. lipnja i opet 23. lipnja te su potvrdili definitivnu prodaju rafinerije u Bosanskom Brodu Standard Oilu za 700.000 američkih dolara, jer je "Danica" opet ostala bez obrtnog kapitala. Zanimljivo je kako je mjesec dana kasnije tj. 22. srpnja 1928. došlo do stapanja Hrvatsko-slavonske zemaljske hipotekarne banke s Hrvatskom eskomptnom bankom u Jugoslavensku udruženu banku, pa su očito kod ovog posla imali svoj utjecaj i Stanko Švergulja i Makso Antić, jer se boje Radićevog pokreta koji ide u tom vremenu za osamostaljenjem Hrvatske. Ujedno su prema Srpskom zakonu o dioničkim društvima iz 1896. izmjenjena Pravila "Danice", pa je sjedište društva prenešeno u Beograd, sazivi društva se od sada objavljivao u Službenim novinama Kraljevine S.H.S, a ne kao do tada u zagrebačkim Narodnim novinama, a umjesto da svaka dionica ima jedan glas na skupštinama tri dionice su davale pravo na jedan glas s time da nitko ne može imati više od deset glasova. Odlukom uprave od 5. travnja 1928. dionice su od 50 dinara preštampane na 100 dinara, a stvoren je rezervni fond od 4, 653.049 dinara, koji je trebalo na neki način osigurati starim dioničarima "Danice" sigurne prihode. Dakako da su ove odluke značile da je "Danica" izgubila svoj produktivni značaj, da je od hrvatske tvornice postala beogradsko dioničko društvo, a glavnu riječ je imao dr. Velimir Bajkić, koji je i ravnao ovom skupštinom, dogovorivši se s inspektorom ministarstva Trgovine i industrije dr. Ognjeslavom Aranickijem unukom Jelačićevog prijatelja Ognjeslava Utješenovića Ostrožinskog da ovjeri zaključke kao pravovaljane. Vrlo je zanimljivo kako su potpisnici ovog zapisnika pa i sam zapisničar dr. Jovan Rajić učinili napor da zapisnik bude potpisan latinicom, izuzev Jelenića koji očito nije ni znao latinicu pa se potpisao ćirilicom. Prihvaćanjem zaključaka ove skupštine dioničari su smanjili "Danicu" za polovicu njenog kapitala i njenih vrijednosti te potpuno istjerali iz uprave one koji su to poduzeće stvorili. Stoga nije ni čudo da Adolf Daničić već 1929. godine umire, a njegov sin Miroslav zadovoljava se visokim tantijemima koje mu omogućavaju relativno luksuzan život, ali bez stvaralačke kreativnosti koju je toliko volio njegov otac. Dioničari su prevareni i već 1930. primaju samo 5 % dividende, a od 1931. do 1939. ništa. No ipak sve do polovice 1939. dionice se notiraju na zagrebačkoj i na beogradskoj burzi, te se prodaju stokovi od 200 komada.

Podržana jakim kapitalom; Standard Oilova bosanko-brodsko rafinerija pretvara se u uspješno poduzeće koje snabdijeva istočni dio države. Oni su 1928. proširili pogon tako da su mogli godišnje preraditi 100.000 tona nafte. Rafinerija je radila do 1944. kada je bombardirana, a nakon rata je 1950. ponovno obnovljena. (32)

Međutim Židovi pomalo izguravani iz Danice povezali su se već 1921. s Jugoslavenskim petroleumskim društvom d.d. u Zagrebu iza kojega je stajalo anglo-nizozemsko društvo "Shell". Nakon što je rafineriju u Bosanskom Brodu preuzeo Standard Oil braća Marići za račun Shella podižu u Capragu kod Siska 1924. skladište naftnih derivata, a 1927. izgrađen je i rafinerijski pogon, koji je snabdjevao naftnim proizvodima čitavu Hrvatsku, odnosno ono što mu je kartelnim sporazumom sa Standard Oilom bilo prepušteno. (32) Prodajom bosansko-brodsko rafinerije Standard Oilu "Danica" se prestaje baviti naftom, te se ograničava na svaštarije, koje ju dalje vodi u propast zbog politike države prema čitavom dravskom industrijskom kompleksu.

XII.

Poslije odvajanja rafinerije činilo se da će koprivnički pogoni moći preživjeti, pa je 1929. ostvaren dobitak od 2,752.000 dinara. Međutim 1930. dobit je prepolovljena i iznosi 1,504.000 dinara, iako je upravo te godine ukupna svota okrenuta u bilanci uvećana s 85,375.000 dinara na 100,787.000 dinara.

Više raditi nije sada više značilo, više i zaraditi, jer je usko grlo bilo prodaja, pa se posluje s gubitkom, a ni najrigoroznijom štednjom nije se moglo ništa učiniti, iako su režijski troškovi smanjeni za gotovo 20 %.

“Danica” se i dalje smanjuje i cijepa. Novosadska “Fabrika šarafa i gvozdene robe”, osnovana 1925. sa svega 250.000 dinara ojačala je fuzijom s Jugoslavenskim Burkom d.d., pa je i 1931. preko Brevillier & Co. i A.Urban & Sohne iz Beča kupila Daničinu koprivničku tvornicu šarafa, i veći dio strojeva je preseljen iz Koprivnice u Novi Sad, a 200 radnika je otpušteno. Bio je to veliki udar za Koprivnicu koja se počela u vrijeme rada ove tvornice šarafa pretvarati u jaki metaloprerađivački centar, pogotovo stoga što je izrađivala šarafe potrebne za željezničke tračnice.

XIII.

U međuvremenu je velika svjetska kriza koja je na našem području započela upravo krizom u agraru smanjila potražnju za umjetnim gnojivom ne samo kod seljaka već i kod onih veleposjednika koji su uspjeli racionalizacijom i reorganizacijom prilagoditi novim uvjetima privređivanja nakon agrarne reforme kojima su bila osakaćena njihova imanja. Kriza poljoprivrede pogodila je čitavu našu industriju koja se bavila proizvodnjom robe poljoprivredne kemije. Seljak više uopće nije mogao kupovati vještačko đubrivo za svoje njive, niti za vinograd plavi kamen. Usprkos široko organizirane propagande među seljacima i spuštanja cijene prodaja “Daničinih” proizvoda nije bila poboljšana. U 1930. na njenim je skladištima ležalo dvije tisuće vagona koji se niti na kredit nisu mogli prodati, a kada je seljaštvo zatražilo moratorij svojih duga nisu više ni mogli podizati nove kredite.

Sve je to prisililo upravu da reducira proizvodnju, ali je to mogla učiniti tek 1931., jer je tada pristigla naručena sirovina iz Sjeverne Afrike. U izvještaju uprave za 1931. utvršeno je kako je prodaja toliko opala, da se nisu mogli pokriti troškovi proizvodnje, a zbog trgovine s Daničinih proizvodima i trgovci po selima došli su u prilične teškoće, pa se uopće prestalo prodavati na kredit, što je bio dodatni faktor opadanja prodaje. Radi toga se 1929. počelo s otplatom nenaplativih dugova, i oni su 1929. iznosili 70.000 dinara, 1931. 120.000 dinara, a 1932. 1.024.000 dinara!⁽³³⁾ Godina 1931. završena je gubitkom od 1.114.000 dinara, a 1932. usprkos unosu dobiti iz 1930. te godine sa 940.000 dinara. U 1932. gubitak je iznosio 726.000 dinara. Ovi gubici otpisivali su se od rezervnog fonda, koji je bio vrlo velik, ali koji se kroz ovakav postupak također smanjuje. Vodstvo “Danice” je mislilo kako je svoju budućnost osiguralo s vrijednim dioničkim papirima. Tako je ona bila vlasnik riječke rafinerije i Wagramovske tvornice, nekadašnjih svojih filijala koje su sada bolje poslovale od svoje hrvatske matice.

U 1931. zalihe robe su smanjene na približno 11.600.000 dinara, što je bilo za 6.000.000 dinara manje nego prethodne godine, ali je to još uvijek opterećivalo poduzeće velikim porazima, pa je na račun poreza, kamata i plaća u 1931. “Danica” platila 5.725.000 dinara, a 1932. godine 4.637.000 dinara.

Od 1927. do 1929. dividende su iznosile 10 % nominalne vrijednosti dionice, pa je za dividende 1929. godine izdvojeno 2.400.000 dinara, dok se na tantijeme članovima ravnateljstva podijelilo 186.322 dinara, a procjenjivalo se da koprivnička tvornica vrijedi prema procjeni 21.380.675 dinara. (Compass, 64, 1931, 649-650). U 1930. dividende su prepolovljene na svega 5 dinara, a od 1931.-1939. nema dividendi, jer je firma zapravo propala, iako se nominalno još uvijek vodi, pa čak i registrira preko Compassa, pa i 1944. iskazuje kapital od 9.000.000 kuna, tj. 120.000 dionica po 75 kuna. (34) Zbog izvanredno smanjene prodaje vještačkog gnojiva ili plavnog kamena Danica uglavnom proizvodi kisik i supornu kiselinu, što je bila najlošije rješenje, jer je okoliš same tvornice postajao sve zasićeniji otrovima. Godišnje se proizvodilo, dok je tvornica radila, oko 3.200 vagona sumporne kiseline i 7.500 vagona sumporfosfata.

U ravnateljstvu 1932. nalazi se Makso Antić kao podpredsjednik, (dok je predsjedničko mjesto bilo prazno) te S.D. Aleksandar, dr. Miroslav Daničić, Ilija Ivanišević, Đorđev Velisavljević, a u nadzornom su Marko Bauer, Dušan Bogdanović, Gustav Ehrenfreund, Bela Milić i Geza Stux-Ribar. Stanko Šverljuga, Hinko Schwarz, napustili su ravnateljstvo.

XIV.

Poslije velike krize tvornica se više nije oporavila, a akcije Daničine tvornice iz Wagrama i Stabilimento Prodotti chimici iz Rijeke prešle su na konzern Dynamit Nobel, dok je "Zorka" u Šapcu na Dunavu proizvodila dovoljno robe za cijelu zemlju, a već podosta osiromašena Hrvatska bez svojih veleposjeda bila je slabi kupac ove robe. "Danica" smanjuje postepeno svoje zalihe i na taj način gasi proizvodnju, premda zbog plaća zaposlenima gubici rastu i 1934. je gubitak iznosio 1,624.458 dinara, a 1935. već 2,601.640 dinara. (35) Kraj je konačno došao u ljetu 1937. kada je uprava "Danice" i "Zorke" Beograd sklopila ugovor da će "Zorka" kroz deset idućih godina pokrivati potrebe za umjetnim gnojivom i na području Hrvatske. To je značilo definitivno zatvaranje tvornice i otpust svih četiri stotine radnika. Slabije poduzeće je političkim igrama uništilo jače i prenijelo proizvodnju iz jednog područja zemlje u drugo.

Ustvari to je tihi stečaj kojega su platili najviše koprivnički radnici koji su od tog posla živjeli i sitni dioničari. Koprivnički novinar Dušan Ožegović zorno je prikazao situaciju koja je nastala otpuštanjem radništva koje je uglavnom bilo iz Kunovca, Peteranca i Koprivničkog Ivanca. (37) Dana 23. rujna 1937. reduciran je kapital na 18,000.000 dinara, a 8. studenog 1937. izvršena je nova redukcija kapitala i 120.000 dionica je poništeno. (38) Zanimljivo je da u ravnateljskom savjetu nalazimo i dalje dr. Miroslava Daničića i dr. Rudolfa Bliesa pored dr. Milana Ivića i dr. Hugoa Banera, dipl. inž. Arnošt Tauska i dr. Iso Varya, koji ubiru visoke tantijeme te tako pomalo smanjuju preostalu dioničku glavnica jer proizvodnje nema.

Ime Daničić čulo se u Koprivnici sve do drugoga svjetskog rata. Sin Adolfa Daničića, dr. Miroslav Schwarz - Daničić bio je u upravi dokle god je postojala protokolirana firma "Danica", tj. do 1945. kada su nekretnine nacionalizirane od strane zemaljske uprave narodnih dobara. Rođen u Budimpešti, 26. VII. 1898., iako je stekao odlično tehničko obrazovanje Miroslav nije imao energiju svog oca. On je prihvatio politiku popuštanja, pa se zadovoljio dionicama "Zorke" u iznosu od 1,500.000 dinara, te je živio od dividende i od stanarine kuća u Draškovićevoj 54 i Martičevoj 13, koje su bile vrijedne dva milijuna dinara. Bio je inače muzički vrlo obrazovan i nadaren, pa je surađivao sa zagrebačkom filharmonijom. (39)

XV.

Sudbina "Danice" vrlo je poučna i za današnje vrijeme iz više aspekata. Gospodarski nesamostalna Hrvatska nije mogla učiniti ništa da ostane bez svojih najvećih i najbolje strukturiranih tvornica i banaka. Uništavanje hrvatskog gospodarstva vršeno je sustavno i dugotrajno, tako da je ono prostom čovjeku izgledalo prirodno, a nezadovoljstvo usmjereno posve u krivom smjeru. Radništvu "Danice" se činilo kako su Židovi krivi njihovoj nevolji. Ustvari Židovi su pokušali stvoriti bogatu i naprednu Hrvatsku, prihativši ju za svoj dom, ali su se sukobili sa silama kojima nisu bili dorasli, pa su se neki priklonili, a neki slomili. Nitko nije vodio računa da je tvornički kompleks bio ogroman i da su u njega bila uložena velika sredstva. On je uoči Drugog svjetskog rata bio pust i na dvorištu je raskla trava, a onda je kompleks upotrijebljen 1941. kao prvi koncentracioni logor i po tome je zapamćena "Danica".

BILJEŠKE:

1. Compass. Financielles Jahrbuch, 41, 1908, Sv. II, str. 442.
2. Slavica Hrečkovski, Kronologija radničkog pokreta u Bosanskom Brodu, Slavonski Brod 1971.
3. Hrvatska, 61, 14.VIII.1906. str. 9 - Gradnja kemijske tvornice "Danica" u Zagrebu
4. Hrvatska, 64. 18.VIII.1906. - Tvornica "Danica".
5. Isto, 69, 25.VIII. Š., I opet tvornica "Danica".
6. Isto, 75, 1.IX.1906. - Š. I opet tvornica "Danica".
7. Isto, 83, 12.IX.1906. - Utok zagrebačkog građanstva protiv tvornice "Danica" 8.IX.1905. Gradsko poglavarstvo je donijelo pozitivnu odluku o gradnji br. 33241 od 25.VIII.1906.; Hrvatska, 87, 17.IX.1906. - Šutnja na utok.
8. Hrvatska, 92, 22.IX.1906. str. 4 - Da li je kemička tvornica štetna.
9. Isto, 99, 1.X.1906. Javna prosvjedna skupština u Zagrebu i 100, 2.X.1906. - "Hrvatsko pravo" za "Danicu"; 109, 12.X.1906.; Hrvatsko pravo, 29.IX.1906.

10. Hrvatska, 105, 8.X.1906. - S., Doprinos grada Zagreba kemičkoj tvornici "Danica".
11. Isto, 108, 11.X.1906.
12. Isto, 110, 13.X.1906.
13. Isto, 112, 16.X.1906. - dr. Frank i hrvatska industrija.
14. Isto, 119, 24.X.1906. - Danica.
15. Isto, 124, 30.X.1906. - Stjepan Radić i Danica.
16. Isto, 126, 9.XI.1906.
17. D. Feletar, Podravina, 1, Koprivnica 1988, 189. i M. Kolar-Dimitrijević, Tvornica "Danica" i njeno radništvo. Podravski zbornik, 76, Koprivnica 1976.
18. Compass, 41, 1908., II, 447.
19. Posavska Hrvatska, 10, 11.III.1911.
20. Hrvatski biografski leksikon, 3, Zagreb 1993, str. 213-214. - Tatjana Delibašić, Adolf Daničić.
21. Compass, 52, 1919, sv.2-3, str.447.
22. Isto, 62, 1929, str. 462.
23. Povjesni arhiv Zagreb, Sudbeni stol, Zbirka isprava 115/1920.
24. Vladimir Pavlaković, Jugoslavenski kompas: Industrija Jugoslavije, 3, Zagreb 1922, str. 174.
25. Uz "Danicu" bio je čitav život vezan i Edo Vinski, koji je započeo raditi u rafineriji u Brodu na Savi, pa onda u centrali "Danice" u Budimpešti, pa onda u Slavonskom brodu, zadržavši i pod Standard Oil Companijom položaj direktora još 1933. godine.
26. Arhiv Jugoslavije, fond 65: Ministarstvo trgovine i industrije, dosije 1479 - Danica.
27. Povjesni arhiv Zagreb, Sudbeni stol, Zbirka isprava, 19/1925. - Poslovni izvještaj od 12. ožujka 1927.
28. Hrvatski državni arhiv u Zagrebu, Fond Instituta, Zbirka XXI, 17/1170-1926.
29. Josip Žgaljić, Nafta na našem tlu. Razvoj naftne privrede, Zagreb 1984, 74.
30. M.Kolar-Dimitrijević, Sindikalno-politička aktivnost Josipa Broza u Koprivnici 1928. godine. Podravski zbornik 1975, 1, Koprivnica, str. 26.
31. Zdravko Petrović, Povodom 75-godišnjice rafinerije. Nafta, 1967, 505.
32. M.Kolar-Dimitrijević i Zlatko Čepo, INA-Rafinerija nafte Sisak 1927.-1977., Sisak 1977, 36.
33. Analiza bilanca Narodnog blagostanja, 2.XII.1933. str. 260.
34. Compass, 77, 1944., str. 914.
35. Miroslav Daničić oženio se 1928. u Beču s Elizabetom koja je tada došla živjeti u Zagreb. Iz tog braka rodio se sin Ivan (15.I.1929., koji je prešao na protestantsku vjeru. (Hrvatski državni arhiv, Fond Instituta za suvr. povijest, NDH, kut. 194. - Matična prijava Židova, br. 3630.

„DANICA“

AKTIENGESELLSCHAFT FÜR
CHEMISCHE INDUSTRIE

SCHWEFELSÄURE- UND
KUNSTDÜNGER - FABRIK

☐ KOPREINITZ ☐

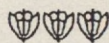
MINERALÖLPRODUKTEN-
FABRIK :

BOSNISCH-BROD

BUREAU :

☐ BUDAPEST VI, ☐

VÁCZI-KÖRÚT 33. :

ERZEUGNISSE: Petroleum,
anerkannte feinste Marken
(Spezialmarke: „Sultanöl“
[Kaiseröl]), Schmieröle aller
Art in vorzüglichen Qualitä-
ten, Benzine in allen Dichten
und Siedepunkten für Be-
leuchtung, Extraktions- und
Putzzwecke sowie zum
Motorenbetrieb (Automobil-
benzin); Gasolin, Ligroin,
Hydrür, Asphalt, Petrolkoks
Paraffin, Vaseline, Schwefel-
säure, Kunstdünger.

Reklama "Danice" koju je izradio Oton Iveković 1910. (Hrvatski kompas 1909-1910., Zagreb).

Potpisni arak.

br.	Vlastoručni potpis potpisatelja	grad, stalež i prebivalište potpisatelja	Broj potpi- sanih koma- da	Uplaćeni iz- nos u Di- narima
1.	DANIĆA Dioničko društvo za keramičke proizvode		14.000 celnovalež- gada	din 1.400.000 (redovni mjesečni iznos koji behu goda)
2.	HRVATSKA ESKOMPTNA BANKA		10.000 desetih gada	din 1.000.000.- jedan milijun dinara
3.	Hrvatsko-slovenska trgovačka banka		10.000 Desetih gada	din 1.000.000.- (jedan milijun dinara)
4.	SRPSKA BANKA (DIONIČARSKO DRUŠTVO)		10.000 Desetih gada	din 1.000.000.- (dinara jedan milijun -)
5.	S. H. Alexander	predsjednik savjeta industrijske laca, Zagreb	4000 četiri tisuć gada	din 400.000.-
6.	Messinger	glavni savjestnik trgovačke zajednice solane u Zagrebu	4000 četiri tisuć gada	din 400.000.-
7.	Križanić	glavni savjestnik savjeta od. za keramičke proizvode u Zagrebu	4000 četiri tisuć gada	din 400.000.-
8.	Gojaji Velimirović	glavni savjestnik trgovačke zajednice u Zagrebu	4000 četiri tisuć gada	din 400.000.-

Vidio:
Komesar ministarstva trgovine: Feduschijc:

[Signature]

POVIJESNI ARHIV U ZAGREBU

v. Bauški vanjski.

Potpisni arak upisnika dionice iz 1925. (Povijesni arhiv Zagreba, Zb. 19/1925.)

INSTITUT ZA HISTORIJU
IZ OBLASTI ZAGREBAČKE
ZAGREB - ARRIV

Danica dioničko društvo za kemičke proizvode

Tvornica proizvoda
mineralnih ulja
Bosanski Brod.

Tvornica sumporne kiseline, umjetnog
gnojiva, modre galice, boja i kiselika (azotogena)
Koprivnica.

SREDIŠNJICA:
ZAGREB, MAŽURANIČEV TRG BROJ 4
BRZOJAVNI NASLOV: „DANICA ZAGREB“
Račun kod pošt. štek. ur. Zagreb br. 22.048
Račun kod pošt. štedion. Sarajevo br. 4.076
Giro-račun kod Narodna banka kralj. SHS
TELEFON INTER. BR. 17-31, 18-59 i 25-60

Zagreb, 1. 23. septembra 1926.
Pošt. pred. 49.

Dir. B/R

P. n.

Veliki župan oblasti zagrebačke,

Z a g r e b .

Zemaljski savez industrijalaca u Zagrebu dostavio nam je svojim dopisom od 21.o.mj. molbu cij.naslava, da se češkoslovačkim parlamentarcima, koji dolaze u Zagreb dne 8. oktobra o.god. stavi na raspolaganje što veći broj automobila.

Na žalost nije nam nikako moguće udovoljiti ovom zahtjevu, budući da je naš auto prilikom veće ture pred nekoliko dana pretrpio znatan defekt, usljed čega je kroz dulje vremena nesposoban za uporabu.

Moleći cij.naslov, da gornje izvoli uzeti do znanja, preporučamo se i bilježimo,

veleštovanjem:
DANICA
dioničko društvo za kemičke proizvode

26
25/26
9
8

Primljeno kod velikog župana
zagrebačke oblasti u Zagrebu
dne 25. septembra 1926.
Broj 7527 G. P. Priloga X

7309/26
N. 7347/26

7309 R. s. P. 1926

“Danica” obavještava 1926. velikog župana zagrebačke oblasti kako nema niti jednog auta koji bi mogla staviti na raspolaganje češkoslovačkim parlamentarcima.

Slavni

Kr. Sudbeni Stol kao Trgovački Sud,

Z A G R E B.

Čast nam je staviti oij. naslovu do znanja, da su
na 29. marta o. god. redovnoj glavnoj skupštini izabrani novi niže
navedani članovi upravnog odbora našeg poduzeća:

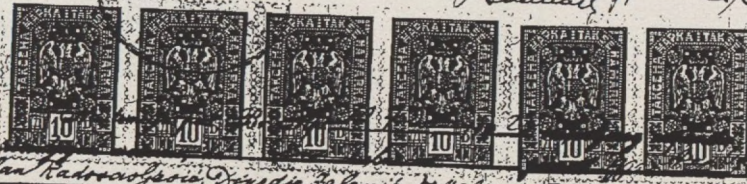
potpisuje:

Aca Pavlović, Beograd
Dr. Milan Radosavljević, Beograd
Djurđje Jelenić, Beograd
Dr. Velimir Bajkić, Beograd
Francis M. Smith, Zagreb
Alfred Bachrach, Zagreb
i bilježimo

Aca Pavlović
Dr. Milan Radosavljević
Djurđje Jelenić
Dr. Velimir Bajkić
Francis M. Smith
Alfred Bachrach

POVLEŠNI ARHIV U ZAGREBU

veleštovanjem
DANICA
dioničko društvo za petrolejske proizvode
Alfred Bachrach

Alfred Bachrach, Djurđje Jelenić, Dr. Velimir Bajkić, Francis M. Smith, Aca Pavlović, Dr. Milan Radosavljević, Alfred Bachrach, iz Zagreba, kao članovi upravnog odbora d. d. Danica d. d. za petrolejske proizvode u Zagrebu.

*Primali da se
sve članove upravnog odbora
u Zagrebu, dne*

Ponedjeljak 4. aprila

1928.

Alfred Bachrach

Sastav upravnog odbora "Danice" 1928. godine.